

جایگاه عقل در اندیشه کلامی شیخ مفید؛ با تأکید بر بررسی و نقد دیدگاه‌های موجود

نفیسه اهل سرمدی^(۱)

چکیده

اعتبار عقل و ادراکات عقلی در نظر شیخ مفید، محرز است و جای هیچگونه مناقشه‌یی ندارد. بحث در مورد حجیت یا عدم حجیت عقل استقلالی از دیدگاه اوست. عبارت وی مبنی بر اینکه «عقل در دانش و نتایجش محتاج سمع است»، محل نزاع آراء شده است. شارحان از اینگونه عبارات شیخ مفید برداشتهای مختلفی داشته‌اند و میتوان آنها را ذیل دو دیدگاه دسته‌بندی نمود که دیدگاه دوم خود مشتمل بر دو رویکرد است. نکته قابل ذکر اینست که هر دو دیدگاه با بخشی از عبارات شیخ مفید ناسازگار است. نگارنده پس از بررسی و نقد دیدگاه‌های موجود، قائل به جدایی مقام نظر و عمل است. بدین معنا که بنظر میرسد هر چند شیخ مفید در مشی علمی خود معتقد به حجیت استقلالی عقل است، ولی در مقام نظر، اقوالش متفاوت است و نمیتوان نظری بدون مناقشه را در آثار او در باب حجیت یا عدم حجیت عقل خودبنیاد مشاهده کرد. عقل و مسائل پیرامونی آن از جمله تعریف، کارکردها و حجیت عقل و همچنین رابطه عقل و وحی، از دیگر مباحث مطرح شده در این نوشتار است.

کلید واژگان: نقل، عقل خودبنیاد، حجیت، شیخ مفید.

مقدمه

شیخ مفید در روزگاری میزیست که بگفته برخی محققان «دوره رنسانس اسلامی» نام گرفته است (متز، ۱۳۶۲: ۹/۱). او به دوران گذر از مکتب کلامی کوفه به مکتب کلامی بغداد تعلق دارد که وی در آن بعنوان واسطه‌یی مهم به ایفای نقش میپردازد. «در این دوره عقل همپای نصوص دینی به میدان مناظره گام نهاد و ارزش و موقعیت خاصی پیدا کرد اما نه به آن اندازه که معتزله افراطی به آن ارجح مینهادند. بعبارت دیگر شیعه نیروی ثالثی بود بین معتزله افراطی و اشاعره تفریطی» (یزدی مطلق، ۱۴۱۳: ۴۹ / ۴۲).

شیخ مفید در زمانه‌یی زندگی میکرده که دوران تضارب آراء و دوران جوش و خروش مناظره‌های علمی میان مذاهب و فرق مختلف بوده است. او در این میان، اهتمامی ویژه در عقلانی نمودن فضای کلام امامیه داشته است. نوع بیان و سبک نگارشی که او بکار برده نیز شاهد این مدعاست. شیخ مفید بکرات عبارتی همچون «ما الدلیل» (مفید، ۱۴۱۳: ۲۰، ۳۱،

* تاریخ دریافت: ۹۹/۵/۲۰ تاریخ تأیید: ۹۹/۸/۱۰ نوع مقاله: پژوهشی

(۱). استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران؛ ahl.sarmadi@ltr.ui.ac.ir